

УДК 316:378

І. В. ШАПОШНИКОВА

КУЛЬТУРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ ЯК ОСНОВА ТРУДОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто культурну соціалізацію молоді як основу трудової та професійної соціалізації. Зазначено, що в Україні соціокультурні зміни носили штучний характер у процесі ринкової трансформації. Наголошено на тому, що процеси культурної соціалізації нерозривно пов'язані із процесами трудової та професійної соціалізації. Відзначено шість підходів дослідницької характеристики поняття “культурна соціалізація”, втім трудова, професійна соціалізація, розглянута в контексті міждисциплінарного підходу, зобов'язує виділити як мінімум три основні параметри значущості процесу формування особистості. У межах аналізу культурної соціалізації як основи трудової та професійної соціалізації окреслено методологічні засади дослідження за логікою міждисциплінарного дослідження, з'ясовано, що культурна соціалізація охоплює всі аспекти соціального життя індивіда, у той час як професійна та трудова соціалізація тільки аспекти, пов'язані із трудовою взаємодією.

Ключові слова: *молодь, культурна соціалізація, професійна соціалізація, трудова соціалізація.*

Соціокультурне середовище сучасної України характеризується високим ступенем складності процесів і форм, котрі протягом останніх десятиріч принципово змінились. До цього ж можна додати, що соціокультурна система, зазвичай, у своєму розвитку зазнає природних змін під впливом внутрішніх процесів у самому суспільстві. Натомість в Україні в процесі ринкової трансформації зазначені соціокультурні зміни носили по суті штучний характер.

Під впливом зазначених трансформацій зростає цінність власне праці як форми суспільної активності, у той же час знижується цінність окремих видів праці. У цих умовах принципового значення набуває культурна соціалізація особистості, оскільки тільки вона дає змогу, зберігаючи відмінності ціннісних орієнтацій, уникнути серйозних конфліктів, організувати діалогічну взаємодію носіїв протилежних ціннісних установок. У таких умовах можна констатувати, що процеси культурної соціалізації нерозривно пов'язані із процесами трудової та професійної соціалізації.

Аналіз теоретичних аспектів проблеми соціалізації в сучасній літературі дає змогу стверджувати, що існує щонайменше шість підходів дослідницької характеристики цього поняття, а саме:

1. Соціологічний. Соціалізація виступає як процес становлення і функціонування різних історичних типів особистості, які відрізняються способом освоєння і творчого збагачення соціального досвіду, створеного іншими поколіннями [6; 14].

2. Культурологічний. Соціалізація розглядається як трансляція культури від покоління до покоління, як загальний механізм соціального наслідування, що охоплює і стихійний вплив середовища, і організований – виховання й освіту [7; 16].

3. Факторно-інституціональний. Соціалізація визначається як сукупність (множинність, неузгодженість і деяка автономність, а не жорстка ієрархічна система) дії факторів, інститутів і агентів соціалізації [9].

4. Інтеракціоніський. Соціалізація як важлива детермінанта припускає міжособистісну взаємодію, спілкування, без яких неможливе становлення особистості і сприйняття нею картини світу [2; 11; 16].

5. Інтеріоризаційний. Соціалізація являє собою освоєння особистістю норм, цінностей, установок, стереотипів. При цьому особистістю формується система внутрішніх регуляторів, звичних форм поведінки [1; 3].

6. Інтраіндивідуальний. Соціалізація не вичерпується адаптацією до соціального середовища, а є творчою самореалізацією особистості, перетворенням себе, діяльнісною моделлю самоактуалізації [4; 13].

Окреслені підходи до визначення поняття “соціалізація” відрізняються характеристикою механізму перетворення соціального у психологічне і відповідного йому суб’єкта соціалізації. Таким чином, убачається доцільним використання багатовимірного підходу, тобто одночасне врахування всіх механізмів соціалізації, проте розробка цього підходу – це майбутнє соціально-гуманітарного знання. А на сьогодні важливого значення набуває усвідомлення системності, одночасності й нерівномірності соціалізувального впливу та наявність індивідуальної реакції (інтерпретації) особистості на цей вплив.

Культурна (трудова, професійна) соціалізація, розглянута в контексті міждисциплінарного підходу, зобов’язує виділити як мінімум три основні параметри значущості процесу формування особистості.

По-перше, це параметр суспільної орієнтації. Становлення нового розуміння соціокультурних цілей (інтерпретації) припускає широкий погляд на життєве самовизначення людиною своїх сил і здібностей відповідно до потреб суспільства. Через культурні цінності та норми стає можливим вплив на особистість не тільки через інституційні фактори, а й через соціокультурне духовне середовище. Все зазначене повною мірою властиво для культури праці (професійної культури). Таке трактування безпосередньо орієнтує на встановлення взаємозв’язку соціалізації з процесами організації і самоорганізації.

Другий параметр осмислення соціалізації як соціокультурного явища пов’язаний із сучасними пошуками нового змісту соціально-педагогічної роботи з молоддю. Визнання пріоритету загальнолюдських, національних, трудових та професійних цінностей над цінностями власної групи у процесі отримання освіти потребує обґрунтування орієнтирів цієї роботи, визначення способів включення індивіда у процес соціокультурних трансфор-

мацій з метою підтримання адекватності індивіда певній суспільно-інтегративній моделі.

Третій параметр культурологічного значення соціалізації характеризується пошуком результативних засобів засвоєння молоддю соціального досвіду. Цей параметр для цього дослідження є принципово важливим, адже вимагає наукового осмислення технології освоєння особистістю певного набору соціальних ролей, технології створення спеціальних “ситуацій соціального досвіду”, що дає змогу молодій людині пережити і прийняти позицію суб’єкта соціалізації.

Значущі соціально-економічні та культурні зміни останніх років актуалізували процес розширення і поглиблення єдності соціалізації, виховання і розвитку в цілісному процесі формування особистості. В умовах ВНЗ це питання постає особливо гостро, адже відносно нетривалий термін навчання та зміна референтної групи призводить до того, що молода людина за період навчання знаходиться в безперервному процесі соціокультурних трансформацій: під впливом суспільних соціокультурних змін; у міру соціалізації норм та цінностей студентського колективу; набуття життєвого та професійного досвіду тощо. Всі зазначені напрями, впливаючи на індивіда, суттєво деформують його аксіосферу. Одночасно такі зміни є безсистемними та принципово не готують ані до економічного життя, ані до професійної діяльності. Відтак можна констатувати по суті неготовність ВНЗ до пропозицій адекватної моделі соціалізуючого впливу на культурний простір молодої людини як щодо формування загальних соціокультурних настанов, так і в контексті трудової чи професійної соціалізації.

У межах аналізу культурної соціалізації як основи трудової та професійної соціалізації варто окреслити методологічний базис з метою відповідного дослідження. При цьому ми виходимо із логіки міждисциплінарного дослідження та з того, що культурна соціалізація охоплює всі аспекти соціального життя індивіда, у той час як професійна та трудова соціалізація – тільки аспекти, пов’язані із трудовою взаємодією. Цілком погоджуючись із А. Тесленком [15], до основних методологічних напрямів дослідження ми відносимо культурологічний та історичний, котрий базується на антропологічних описах, що реконструюють внутрішню і зовнішню ініціацію людей. В основі цього підходу знаходиться той факт, що люди самі створюють собі життєве (трудова) середовище під впливом як базисних, так і надбудовних причин, ментально (ідеологічно, релігійно, етнічно). Інспіровані ідеї накладаються на психологічну структуру особистості, формують її певний “духовний” світ та змушують транслювати набуті ціннісні моделі.

Трудова і професійна соціалізація по суті являють собою глибоке сприйняття норм та цінностей, котрі неформально узгоджують характер спільної діяльності людей під час трудового процесу. Аналіз відповідних ціннісних орієнтацій відокремлено від історичної генези, їх формування вбачається нам практично неможливим.

Культурологічний та історичний підходи базуються на аналізі онтології формування культури певного типу, а тому, власне як процес соціалізації, так і процес виникнення певних норм і цінностей аналізуються як похідні від умов буття певного прошарку, класу або суспільства. По суті, його можна розглядати як складову соціально-педагогічного процесу, що утворюється самим соціально-історичним процесом життєдіяльності певної групи.

Ще одним напрямом є відсутність пріоритету чинників соціалізації. Сьогодні наука накопичила значну кількість фактів, котрі неспростовно свідчать про те, що “зворотність і жорсткий детермінізм у навколишньому середовищі застосовуються не як виключення, а як правило” [12, с. 48]. “Лише штучне може бути детермінованим і зворотнім”, – переконані І. Пригожин та І. Стенгерс [12, с. 25]. Підтримуючи зазначену думку, ми вважаємо принципово неможливим обґрунтування стійкої ієрархії чинників, що здійснюватимуть нормативний вплив на соціокультурну систему конкретних індивідів.

Ураховуючи постмодерністські інтенції, що впливають на українське суспільство загалом та окремих його представників зокрема, можна говорити про широкий спектр чинників одночасно соціалізувального та ресоціалізувального впливу, котрих свідомо та підсвідомо зазнає індивід. Фактично за таких умов процес будь-якої соціалізації можна досліджувати в контексті нових уявлень про живу й самоорганізовану систему Земля. Логіка підходу базується на тому, що в усіх системах є загальна структурна константа, що забезпечує в них основоположний порядок. Така ж універсальна константа лежить і в основі глобальної моделі соціально-педагогічної роботи, розробленої групою канадських учених (Л. Сміт, Б. Тейлор-Хілтон, К. Тіндал) на чолі з професором Річардом Рамзеєм, що робить її незалежною від національних держав, панівних ідеологій і культур [8]. Втім, цю модель можна трансформувати щодо локальних умов.

На особливу увагу заслуговує синергетична концепція параметрів порядку. О. Ніколаєва зазначає, що параметри порядку – це основні змінні, від активності чи точності “попадання в ціль” яких залежить поведінка системи. Параметри порядку виступають як механізми самоорганізації, мобілізуючи можливості системи для саморозвитку. За їх зміною відбуваються нерівноважні фазові переходи, змінюється спрямованість самоорганізації, тобто змінюється ступінь упорядкованості стану відкритої системи [10].

У процесі трудової діяльності на індивіда впливають керувальні параметри (законодавство та мотиви), а також параметри порядку (природний захист людини та культурний код), що в контексті людини може забезпечити як самоорганізацію її продуктивної (ефективної) поведінки, так і дезорганізацію. Тільки за умов синергізму людини із системою виробництва формування самоорганізації продуктивної поведінки працівників може відбудовувати стійке утворення, що можна назвати культурою праці в контексті системи “людина – виробництво”.

Окремою складовою культурної соціалізації ми пропонуємо розглядати трудову соціалізацію. У сучасній літературі наявні подібні дослідження. Так, науковець Фархад Ільясов розглядав процес трудової соціалізації в контексті досягнення задоволення працею [5]. Автор зауважив, що соціальний елемент структури задоволення працею формується на першій стадії трудової соціалізації, що складається з двох фаз: інтерналізації норм і соціальної орієнтації. На наш погляд, більшою мірою на процес трудової соціалізації, аналогічно як і культурної соціалізації, буде впливати саме інтеріоризація норм на першому етапі (що в цілому відповідає і дюркгеймовській уяві про процес соціалізації). По-друге, соціальна орієнтація як здатність особистості бути в курсі суспільних подій і течій, знати закони життя суспільства, використовувати ці закони для досягнення своїх цілей, вміти домовлятися, домагатися бажаного, вирішувати питання на свою користь, розуміти людей і мотиви їх вчинків, навряд чи може розглядатися як вихідна умова профорієнтації. На нашу думку, навпаки, інтеріоризація загальнокультурних норм зумовлює певну орієнтацію в суспільстві (у тому числі професійну), що в свою чергу впливає на вибір професії. Тільки після “зіткнення” індивіда із трудовою та професійною культурою в процесі трудової (професійної) соціалізації відбувається соціальна орієнтація, що визначає задоволення (незадоволення) працею.

Започатковуючи власну трудову діяльність, індивід повноцінно не виконує цілісний набір соціальних функцій, оскільки тільки починає за-своювати специфічні норми поведінки в межах сфери праці як суспільного інституту. При цьому частково йому в цьому допомагає попередній соціальний досвід (сім'я, школа тощо), однак лише певною мірою. Більш-менш цілісне, системне засвоєння власних соціальних позицій завершується під час формування професійної орієнтації, тобто визначення свого місця в соціальному просторі.

За визначенням О. Ніколаєвої, відтворення нестійкості традиції в соціумі пов'язане, з одного боку, з процесом реплікації нового, потенційно конкуруючого зі старим, з іншого – розчаруванням людей в ефективності старого культурного зразка, якщо в умовах, що змінились, він перестає бути засобом розв'язання проблем чи втрачає сенс [10]. Розвиваючи цю тезу варто наголосити, що в трудовій та професійній сфері з автоматизацією процесу праці виявилася нестійкість культурних норм та зразків, що призвела не тільки до частоті зміни сенсів певних форм поведінки, а й до необхідності прискореної адаптації культурних зразків до реальних потреб технологічного процесу.

У сучасному суспільстві серйозно змінюється спрямованість і зміст процесу соціалізації особистості. Переважання форм спілкування за допомогою інформаційно-комунікативних систем замість міжособистісних комунікацій, звуження каналів розуміння людиною світу (ігнорування значною кількістю людей можливостей науки, мистецтва, релігії), послаблення і “автономізація” призводять до порушення принципу системності в процесі отримання

мання знань про світ, нерозуміння сенсу явищ і дій, іншій мотиваційній інтерпретації вчинків у соціумі, нерозвинутої рефлексії. Змінюється ступінь соціальної відкритості й закритості людини, обмежується набір можливих варіантів соціальної поведінки, більша частина яких залишається непізнаною.

Актуальною стає проблема розвитку комплексу здібностей, що забезпечують діяльність людини в складних багатофакторних, динамічних середовищах, природних мережах, соціальній, інформаційній взаємодії різного рівня. Народжується новий тип людини, який створює новий суспільний порядок.

Проблему соціалізації в сучасних умовах пов'язано ще з одним – питанням формування відповідальності. З одного боку, відповідальність особистості за своє майбутнє, а з іншого – суспільства за інновації, які впроваджуються в суспільне життя.

Все зазначене зумовлює потребу в аналізі процесів культурної трансформації та культурного розвитку з погляду сучасних методологічних парадигм. Теорії соціалізації розглядають молодь як особливу соціальну групу, спроможну бути не тільки й не стільки об'єктом, а й суб'єктом процесу соціалізації, який володіє власною волею, діє в умовах свободи вибору й несе відповідальність за свої дії та вчинки, намагаючись реалізувати себе в межах суперечностей між власними потребами й можливостями, котрі існують у конкретному суспільстві. Ця обставина завжди робить час становлення молоді трагічним по суті й породжує постійні конфлікти “батьків і дітей”, “особистості й суспільства”.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – Москва : Наука, 1977. – 397 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – Москва : Изд-во Аспект Пресс, 2006. – 298 с.
3. Волков Б. С. Психология юности и молодости : учеб. пособ. / Б. С. Волков. – Москва : Академический Проект, 2006. – 256 с.
4. Воронков С. Г. Социализация молодежи : проблемы и перспективы / С. Г. Воронков, С. П. Иваненков, А. Ж. Кусжанова. – Оренбург : Спектр Принт. – 1993. – 204 с.
5. Ильясов Ф. Н. Удовлетворенность трудом (анализ структуры, измерение, связь с производственным поведением) / под ред. В. Г. Андреевкова. – Ашхабад : Ылым (Наука), 1988. – 100 с.
6. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – Москва : Просвещение, 1989. – 255 с.
7. Левикова С. И. Молодежная субкультура : учеб. пособ. / С. И. Левикова. – Москва : Фаир-Пресс Гранд, 2004. – 608 с.
8. Мартинюк І. Ставлення молоді до суспільних проблем і перспектив / І. Мартинюк // Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 373–379.
9. Мудрик А. В. Социализация и “смутное время” : очерк / А. В. Мудрик. – Москва : Знание, 1991. – 80 с.
10. Николаева В. Ценность традиций в социальном становлении личности / В. Николаева // Вестник экономики, права и социологии. – 2007. – № 2. – С. 115–119.
11. Петровский А. В. Теория личности с позиции категориального анализа психологии / А. В. Петровский // Психология личности в трудах отечественных психологов /

Л. В. Куликов [сост.]. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва [и др.]: Питер, 2009 (Санкт-Петербург : ИПК “Ленинградское издательство”). – 460 с.; 21 см. – (Хрестоматия).

12. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – Москва : Эдиториал УРСС, 2001. – С. 48.

13. Сергейчик С. И. Факторы гражданской социализации учащейся молодежи / С. И. Сергейчик // Социологические исследования. – 2002. – № 5. – С. 81–93.

14. Социология молодежи : учебник / под ред. проф. В. Т. Лисовск. – Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1996. – 460 с.

15. Тесленко А. Н. Социализация молодежи: педагогика отношений в социуме : монография / А. Н. Тесленко ; М-во образования и науки Респ. Казахстан. Алмат. гос. ун-т им. Абая, Ин-т упр. – Алматы : Астана, 2002. – 236 с.

16. Щепанская Т. Б. Символика молодежной субкультуры: Опыт этногр. исслед. системы, 1986–1989 гг. / Т. Б. Щепанская ; предисл. К. В. Чистова ; Рос. АН, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). – Санкт-Петербург : Наука : Санкт-Петербург. изд. фирма, 1993. – 340 с.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2014.

Шапошникова И. В. Культурная социализация молодежи как основа трудовой и профессиональной социализации

В статье рассматривается культурная социализация молодежи как основа трудовой и профессиональной социализации. Указано, что в Украине социокультурные изменения носили искусственный характер в процессе рыночных трансформаций. Отмечено, что процессы культурной социализации неразрывно связаны с процессами трудовой и профессиональной социализации. Высказано мнение, что исследовательская характеристика понятия культурной социализации выражается шестью подходами, а трудовая, профессиональная социализация, рассматриваемая в контексте междисциплинарного подхода, обязывает выделить как минимум три основных параметра значимости процесса формирования личности. В рамках анализа культурной социализации как основы трудовой и профессиональной социализации обозначены методологические основы исследования. По логике междисциплинарного исследования определено, что культурная социализация охватывает все аспекты социальной жизни индивида, в то время как профессиональная и трудовая социализация только аспекты, связанные с трудовым взаимодействием.

Ключевые слова: молодежь, культурная социализация, профессиональная социализация, трудовая социализация.

Shaposhnykova I. Cultural Socialization of Young People as a Basis for Employment and Professional Socialization

The article deals with cultural socialization of young people as the basis of labor and professional socialization. It is noted that in Ukraine sociocultural changes were artificial in the process of market transformation. Emphasized that the processes of cultural socialization is inextricably linked with the workplace and professional socialization. The author suggests that research cultural socialization characteristics of the concept expressed by six approaches, and labor, professional socialization, considered in the context of a multidisciplinary approach obliges provide at least three basic parameters of the importance of the process of identity formation. Within the analysis of cultural socialization as the basis for employment and professional socialization methodological principles of research. The author comes from the logic of interdisciplinary research and the fact that cultural socialization covers all aspects of social life of the individual, while professional and occupational socialization only aspects related to labor interaction.

Key words: youth, cultural socialization, professional socialization, socialization of labor.